

SANTRAUKA. Piliečių pasitenkinimas demokratija ir politinis pritarimas yra svarbūs užtikrinant demokratijos stabilumą ir ilgaamžiškumą šalyje. Piliečių demokratijos sampratos formuoja lūkesčius demokratijos atžvilgiu ir gali turėti poveikį demokratijos rėmimui šalyje.

Straipsnio tikslas – nustatyti kokios demokratijos sampratos būdingos Lietuvos piliečiams ir kokie veiksniai turi poveikį piliečių demokratijos sampratomis Lietuvoje. Atlikus Europos socialinės apklausos (2022) duomenų latentinę klasių analizę, buvo išskirtos keturios skirtingos demokratijos sampratų konfigūracijos (liberali, mišri, socialinė populistinė, minimali). Piliečių demokratijos sampratų konfigūracijos statistiškai reikšmingai susijusios su amžiumi, išsilavinimu, pajamomis, emancipacinėmis vertybėmis, tarpasmeniniu pasitikėjimu, religingumu ir domėjimusi politika.

RAKTAŽODŽIAI: piliečių demokratijos samprata, liberali demokratija, tiesioginė demokratija, socialinė demokratija, populistinė demokratija.

IVADAS

Griuvus Berlyno sienai ir žlugus Sovietų Sąjungai, pasaulyje vyravo optimistinės nuotaikos, kad liberali demokratija vis labiau įsitvirtins pasaulyje ir tikėtina anksčiau ar vėliau taps dominuojančia valdymo forma. Mokslininkų optimizmą skatino ne tik taikios transformacijos iš totalitarizmo į demokratiją, vykstančios Centrinės ir Rytų Europos šalyse, bet ir stiprus demokratijos palaikymas daugumoje šalių. Optimistinis įsitikinimas, kad demokratija neturi lygiaverčių alternatyvų, buvo grindžiamas idėja, kad užtikrindama pilietines ir politines teises demokratija iš esmės patenkina universalų laisvės poreikį.

Tačiau akivaizdus demokratijos plėtros sulėtėjimas ir net atsitraukimas per pastarąjį dešimtmetį, kylanti autoritarinio populizmo banga kelia susirūpinimą demokratijos ateitimi. Ekonominio augimo netolygumai, socialinės įtamos,

kariniai konfliktai skaldo visuomenes ir verčia abejoti ilgalaikiu demokratijos tvarumu. Liberaliai demokratijai priešingos jėgos nuolat pabrėžia, kad demokratija nėra vienintelė galimybė.

Šiuolaikinės demokratijos susiduria su vertybių dekonsolidacija, kuriai poveikį turi socialinės medijos, ekonominės raidos svyravimai ir tapatybių iššūkiai. Nors daugumos pasaulio šalių gyventojai palankiai vertina demokratinę valdymo formą ir laiko ją universalia vertybe, tyrimų rezultatai atskleidžia, kad piliečių grupės įvairiose valstybėse skirtingai supranta demokratiją, o vyraujančios demokratijos sampratos dažnai neatitinka normatyvinių demokratijos idealų ir turi poveikį piliečių politiniam elgesiui. Dauguma žmonių yra linkę vengti politinių konfliktų ir iš viso nenori dalyvauti politikoje, todėl palaiko „slaptą demokratiją“ (angl. *stealth democracy*), kurioje valdo ekspertai arba lyderiai, atėję į valdžią be rinkimų (Hibbing, Theiss-Morse 2002).

Lietuvoje atlikta nemažai tyrimų apie piliečių politines nuostatas ir požiūrius (Balčytienė, Juraitė 2022, Genys, Krikštolaitis 2021, Imbrasaitė 2013, Šarkutė 2023, Ramonaitė 2020, Žiliukaitė 2014), tačiau mažai žinome apie piliečių normatyvines demokratijos sampratas ir jų pasiskirstymą tarp piliečių grupių. Straipsnio tikslas – nustatyti, kokios demokratijos sampratos būdingos Lietuvos piliečiams ir kokie veiksniai turi poveikį piliečių demokratijos sampratoms Lietuvoje.

Straipsnyje analizuojami Europos socialinio tyrimo (*Lietuva*, 2022) duomenys. Piliečių demokratijos sampratos šiame straipsnyje analizuojamos remiantis individualaus lygmens duomenimis ir daroma prielaida, kad institucijos gali paveikti piliečių nuomones apie demokratiją per poveikį jų gyvenimui ir politinei patirčiai. Straipsnyje taikoma daugiadimensė demokratijos analizės perspektyva. Šios perspektyvos taikymas suteikia turinį ir struktūrą normatyvinės demokratijos sampratos operacionalizacijai. Latentinė klasių analizė leis sugrupuoti piliečius į grupes pagal liberalios, socialinės, tiesioginės bei populistinės demokratijos elementų vertinimus ir išsiaiškinti, kokios demokratijos sampratų konfigūracijos vyrauja Lietuvoje. Binarinė logistinė regresinė analizė leis išsiaiškinti, kokie sociodemografiniai kintamieji, vertybės ir nuostatos turi poveikį vyraujančioms demokratijos sampratų konfigūracijoms. Tikėtina, kad piliečių demokratijos sampratų konfigūracijos atspindės Lietuvos piliečių gyvenimo demokratijoje patirtis, kurios daro įtaką politinės kultūros formavimuisi šalyje. Tačiau mažai tikėtina, kad demokratijos sampratos ir organizuojančios dimensijos visiškai atitiks politikos teoretikų apibrėžtus demokratijos (liberalų, socialinių, tiesioginės ir populistinės demokratijos) modelius.

Tyrimo rezultatai papildys teorines ir empirines įžvalgas apie piliečių demokratijos sampratas naujose demokratijose ir veiksnius, turinčius įtakos jų formavimuisi. Tikėtina, kad aukščiausio socialinio statuso individai išsiskirs emancipacinėmis vertybėmis ir palaikys tiesioginės demokratijos elementais papildytą liberalios

demokratijos sampratą, o populistinės demokratijos elementus vertins balais dėl jų prieštaravimo mažumų teisių apsaugos idėjai¹. Dalis vyresnių vidurinio socialinio statuso piliečių, išsiskiriančių stipriai internalizuotomis saugumo vertybėmis, turėtų teikti pirmenybę liberalios ir socialinės demokratijos elementams, o populistinės demokratijos elementai turėtų būti vertinami prastai. Tikėtina, kad žemo socioekonominio statuso individai Lietuvoje palaikys socialinės demokratijos sampratą, kurios prioritetai yra pajamų nelygybės bei skurdo mažinimas šalyje ir remis populistinės demokratijos elementus.

DAUGIADIMENSĖ DEMOKRATIJOS SAMPRATA

Demokratija remiasi prielaida, kad piliečiai žino, kas yra jų valdžia, išmano politinio žaidimo taisykles ir turi informacijos bei žinių apie politikos turinį. Tačiau Christianas Welzelis (2013: 328) nėra labai optimistiškas piliečių politinių žinių apie demokratiją atžvilgiu ir teigia, kad „demokratinės nuostatos reikėtų laikyti labiau piliečių *vertinimu*, negu *kognityviniu dalyku*: žmonių atsakymai į klausimus apie demokratiją atskleidžia mažiau ką žmonės žino apie demokratiją, negu kokia demokratija jie *norėtų*, kad būtų“². Normatyvinės demokratijos samprata išreiškia piliečių lūkesčius demokratijos atžvilgiu, jų individualias patirtis, kurias lemia šalies kultūrinis, politinis ir ekonominis kontekstas.

Kadangi žmonės įvairiai supranta demokratiją ir gali palaikyti kelis alternatyvius demokratijos modelius, tyrimuose dažnai naudojama daugiadimensė demokratijos samprata pagrįsta teorine prielaida, kad piliečių grupės gali turėti skirtingus lūkesčius demokratijos atžvilgiu. Anot Pereiros, Hernándezo ir Landwehr (2014), analizuojant normatyvinės demokratijos supratimus, galima taikyti liberalaus, socialdemokratinio, tiesioginės demokratijos ir populistinio demokratijos modelių dimensijas. Hernándezas (2016) nurodo, kad liberalaus modelio dimensijas dar galima išskaidyti į rinkiminius ir liberalius elementus (žr. 1 lentelę). Rinkiminis elementas pabrėžia demokratines procedūras, kurias taikant išrenkami valdžios atstovai, o liberalūs elementai apima elito elgesį ribojančias, individualias teises ir laisves užtikrinančias institucijas bei visų lygybę prieš įstatymą. Liberali demokratija siekia derinti daugumos valdymą su mažumų teisių apsauga. Demokratinės daugumos taisyklė paprastai įgyvendinama per rinkimus išrenkant piliečių atstovus. Laisvus ir sąžiningus rinkimus įprasmina konkurencija tarp politinių partijų ir kandidatų bei vertikalus atskaitomumas, kuris paprastai realizuojamas informuojant piliečius

¹ Šiame straipsnyje terminas *mažumos* vartojamas plačiai, t. y. apima įvairias socialines grupes: etnines, seksualines, religines, neįgaliuosius ir pan.

² Autorės vertimas iš anglų k.

apie valdžios institucijų sprendimus ir retrospektyviai vertinant valdžioje buvusias politines partijas per rinkimus.

Teismų funkcija demokratijoje yra riboti daugumos atstovus ir saugoti mažumas nuo daugumos savivalės. Būtent teismams yra deleguoti įgaliojimai palaikyti nacionalinės daugumos galią ribojančias valdžios struktūras, saugoti individų teises ir užtikrinti teisingumą. Nesant įstatymo viršenybės, visi kiti liberalios demokratijos elementai netenka prasmės, nes valdžios institucijų ir pareigūnų piktnaudžiavimai gali kelti pavojų demokratijos principų realizavimui. Greta teismų svarbų vaidmenį ribojant valdžios institucijų galią atlieka žiniasklaidos priemonės, kurios demokratijoje turi „sarginio šuns“ funkciją.

1 lentelė. Demokratijos elementai ir indikatoriai

	Indikatoriai
RINKIMINIAI ELEMENTAI Konkurencija	Šalies parlamento rinkimai būtų laisvi ir sąžiningi. Skirtingos politinės partijos ir kandidatai siūlytų aiškiai vieną nuo kito besiskiriančius dalykus.
Vertikalus atskaitomumas	Blogai dirbusios valdančiosios partijos būtų nubaudžiamos per rinkimus už jas nebalsuojant.
LIBERALŪS ELEMENTAI Žiniasklaidos laisvė	Žiniasklaida galėtų laisvai kritikuoti valdžią.
Atstovavimas	Būtų ginamos mažumų grupių teisės.
Lygybė prieš įstatymą	Teismai su visais elgtųsi vienodai.
SOCIALINĖS DEMOKRATIJOS ELEMENTAI Lygybė	Valdžia saugotų visus piliečius nuo skurdo. Valdžia imtųsi priemonių mažinti pajamų lygio skirtumus.
TIESIOGINĖS DEMOKRATIJOS ELEMENTAI Dalyvavimas	Piliečiai tartų lemiamą žodį svarbiausiais politiniais klausimais dėl jų balsuodami referendumuose.
POPULISTINIAI ELEMENTAI Antielitizmas	Paprastų žmonių požiūris dominuotų prieš politinio elito požiūrį. Žmonių valia visada būtų išpildoma.

Šaltinis: Pereira, Hernández ir Landwehr (2014), Hernández (2016).

Procedūrinis požiūris į demokratiją yra kritikuojamas, kad ignoruoja ekonominę ir socialinę nelygybę, o tai lemia politinės lygybės atsiradimą. Valstybės institucijos turi pareigą užtikrinti visų piliečių formalią lygybę prieš įstatymą. Tačiau politinę lygybę galima užtikrinti tik tada, kai piliečiai geba naudotis savo teisėmis, t. y. turi pakankamai įgūdžių bei išteklių dalyvauti politiniuose procesuose ir ginti

savo teises. Anot Verba'os, Schlozmano ir Brady (1995), prasmingą politinį dalyvavimą užtikrina individualūs įgūdžiai, laiko ir pinigų ištekliai. Priešingu atveju pilietinės ir politinės teisės yra įtvirtintos tik formaliai.

Nors šiuolaikiniame pasaulyje dominuoja atstovaujamoji demokratija, tiesioginės demokratijos modelis, pabrėžiantis piliečių valios išreiškimą svarbiais klausimais referendumuose, forumuose ar kitomis piliečių iniciatyvų formomis, lieka populiarus. Tikima, kad tiesioginės demokratijos formų pagalba galima priimti politinius sprendimus, kurie labiau atliepia piliečių norus, poreikius ir nuomones. Tiesioginės demokratijos formos (referendumai, pilietinės iniciatyvos ir pan.) paprastai integruojamos į liberalų demokratijos modelį ir jį papildo. Tyrimai atskleidžia, kad tiesioginės demokratijos formos gali turėti teigiamą poveikį individų pasitenkinimui demokratija (Stadelmann-Steffen, Vatter 2012).

Populistinis modelis palaiko rinkiminiuosius atstovaujamos demokratijos elementus, bet kvestionuoja institucijų, struktūrų ir teisės normų, skirtų riboti daugumos valdymą ir mažumų teisių, legitimumą. Vienintelis legitimios galios šaltinis populistinėje demokratijoje yra žmonės ir jų valdymo neturi riboti teismai, tarpinės institucijos, kontrolės ir atsvarų sistemos. Žvelgiant iš populistinės demokratijos perspektyvos, mažumų teisių apsaugos atmetimas yra visiškai pateisinamas, nes įtvirtina žmonių valios viršenybę individualių teisių ir laisvių atžvilgiu. Populizmas ignoruoja ne tik mažumų teises, bet ir socialinių takoskyrų pliuralizmą, politines partijas ir kitus politinius tarpininkus tarp valdžios institucijų ir piliečių, visų lygybę prieš įstatymą. Toks demokratijos modelis yra antiliberalus ir antipliuralistinis ir yra laikomas ribiniu demokratijos variantu (Pappas 2019).

2 lentelė. Latentinė klasių analizė

Piliečių demokratijos sampratų konfigūracijos	Minimali, vidurkis (reitingas)	Mišri, vidurkis (reitingas)	Liberali, vidurkis (reitingas)	Socialinė populistinė, vidurkis (reitingas)	Bendras vidurkis (reitingas)
Šalies parlamento rinkimai būtų laisvi ir sąžiningi	5,4 (1)	9,0 (4/5)	9,0 (1)	5,3 (8)	8,5 (2)
Skirtingos politinės partijos ir kandidatai siūlytų aiškiai vieną nuo kito besiskiriančius dalykus	4,0 (11)	7,8 (10)	6,8 (7)	4,8 (10)	7,6 (9)
Žiniasklaida galėtų laisvai kritikuoti valdžią	5,3 (2)	8,8 (7)	7,7 (3)	4,9 (9)	8,2 (3/4)
Būtų ginamos mažumų grupių teisės	4,2 (8/9)	7,6 (11)	7,0 (6)	4,7 (11)	8,4 (8)

2 lentelės tęsinys

Piliečiai tartų lemiamą žodį svarbiausiais politiniais klausimais dėl jų balsuodami referendumuose	4,8 (3)	8,9 (6)	7,2 (4)	5,7 (7)	7,7 (7)
Teismai su visais elgtųsi vienodai	4,3 (5/6/7)	9,6 (1)	8,6 (2)	7,8 (3)	9,1 (1)
Blogai dirbusios valdančiosios partijos būtų nubaudžiamos per rinkimus už jas nebalsuojant	4,3 (5/6/7)	9,0 (4/5)	7,0 (5)	7,0 (5)	8,4 (6)
Valdžia saugotų visus piliečius nuo skurdo	4,2 (8/9)	9,5 (2)	6,5 (8)	8,8 (1)	8,2 (3/4)
Valdžia imtųsi priemonių mažinti pajamų lygio skirtumus	4,3 (5/6/7)	9,2 (3)	6,3 (9)	8,4 (2)	7,8 (5)
Paprastų žmonių požiūris dominuotų prieš politinio elito požiūrį	4,1 (10)	8,3 (8/9)	5,6 (11)	7,0 (6)	7,5 (11)
Žmonių valia visada būtų išpildoma	4,5 (4)	8,3 (8/9)	5,8 (10)	7,5 (4)	7,6 (10)
Iš viso, proc. (N)	5,6 (85)	60,6 (921)	22,8 (347)	10,7 (162)	100 (1521)

Atlikus latentinę klasių analizę buvo gautos keturios demokratijos sampratų konfigūracijos: minimali, mišri, liberali, socialinė populistinė (žr. 2 lentelę). Piliečiai, kurių demokratijos samprata minimali, mišri ar liberali gana aukštai reitinguoja du svarbiausius demokratijos bruožus – lygybę prieš įstatymą bei laisvus ir sąžiningus rinkimus. „Modernios liberalios demokratijos stipriai siejamos su šiais dviem elementais, todėl šios savybės tapo beveik universaliomis Europos piliečių sampratose“ (Hernández 2016: 53).

Mažiausią grupę (5,6 proc.) sudaro piliečiai, kurių demokratijos samprata yra minimali. Šiai grupei priklausantys žmonės mano, kad būtiniausi demokratijos bruožai yra laisvi ir sąžiningi rinkimai bei žiniasklaidos laisvė. Įdomu pastebėti, kad ši grupė daugiau nei 5 balais įvertino tik du demokratijos bruožus – laisvus ir sąžiningus rinkimus bei žiniasklaidos laisvę³. Galima daryti išvadą, kad ši grupė kelia minimalius reikalavimus demokratiniam valdymui, nes būtiniais demokratijos bruožais laiko tik laisvus ir sąžiningus rinkimus bei žiniasklaidos laisvę, o visi likę demokratijos bruožai, šios grupės nuomone, nėra būtini. Ši grupė santykinai žemiausiai vertina liberalios demokratijos bruožą – konkurenciją tarp politinių partijų rinkiminių programų per rinkimus – suteikiantį rinkimams prasmę bei populistinės demokratijos bruožą, kad paprastų žmonių požiūris turi dominuoti prieš politinio elito požiūrį.

³ Skalė nuo 0 iki 10.

Didžiausią grupę (60,6 proc.) sudaro piliečiai, kurių demokratijos samprata yra mišri. Ši grupė pirmenybę teikia liberalios ir socialinės demokratijos elementams. Pasak šios grupės, labiausiai būtinas yra liberalios demokratijos bruožas – lygybė prieš įstatymą, o po jo eina du socialinės demokratijos bruožai – skurdo ir pajamų skirtumo mažinimas. Mažiausiai būtini yra liberalios demokratijos bruožai: mažumų apsauga (reitingas 11), konkurencija tarp politinių partijų ir kandidatų rinkiminių programų (reitingas 10). Galimybės dalyvauti referendumuose būtinumą demokratijoje ši grupė įvertino žemiau (reitingas 6), palyginti su piliečių grupėmis, kurios atstovauja minimaliai ir liberaliai demokratijos sampratai. Absoliutūs demokratijos elementų vertinimai yra aukščiausi ir todėl galima daryti prielaidą, kad ši grupė demokratijai kelia aukštus reikalavimus. Tačiau šios grupės absoliutus populistinių bruožų vertinimo vidurkis yra 8,3, o santykiniai populistinių bruožų būtinumo vertinimai (reitingai 8 ir 9) yra aukštesni negu mažumų apsaugos (reitingas 11) ir konkurencijos tarp politinių partijų per rinkimus (reitingas 10). Todėl galima teigti, kad šios grupės lūkesčiai demokratijos atžvilgiu ne visiškai atitinka normatyvinę demokratijos idealą.

22,8 proc. piliečių, kurių normatyvinė demokratijos samprata panašiausia į liberalios demokratijos modelį, pirmenybę teikia laisviems ir sąžiningiems rinkimams, lygybei prieš įstatymą, žiniasklaidos laisvei, galimybei dalyvauti referendumuose. Ši grupė pirmenybę teikia liberalios demokratijos bruožams, santykinai žemai vertina socialinės demokratijos bruožų būtinumą (reitingai 8 ir 9), o žemiausiai vertina populistinei demokratijai priskiriamus bruožus: paprastų žmonių požiūrio dominavimą prieš politinio elito požiūrį (reitingas 11) ir nuolatinį žmonių valios išpildymą (reitingas 10).

Piliečiai, kurių demokratijos samprata yra socialinė (10,7 proc.), pirmenybę teikia skurdo ir pajamų nelygybės mažinimui, lygybei prieš įstatymą, žmonių valios išpildymui. Ši grupė didžiąją dalį liberalios demokratijos bruožų, išskyrus lygybę prieš įstatymą (reitingas 3), vertina žemiau negu socialinės demokratijos elementus ir net žemiau negu populistinės demokratijos bruožus. Verta pastebėti, kad laisvus ir sąžiningus rinkimus (reitingas 8) ši grupė laiko mažiau būtinais už galimybę dalyvauti referendumuose (reitingas 7), už pajamų nelygybės (reitingas 1) ir skurdo (reitingas 2) mažinimą bei už populistinius demokratijos elementus (reitingai 4 ir 6). Žemiausiai vertinama mažumų teisių apsauga (reitingas 11) ir konkurencija tarp politinių partijų programų (reitingas 10), taip pat žiniasklaidos laisvė (reitingas 9), o šių bruožų absoliučių vertinimų vidurkiai yra žemesni už 5, todėl galima teigti, kad ši grupė apskritai nemano, kad mažumų teisių apsauga, konkurencija

tarp rinkiminių politinių partijų programų ir žiniasklaidos laisvė yra būtini demokratijos bruožai⁴.

Išanalizavus demokratijos bruožų būtinumo vertinimus visos Lietuvos mastu (žr. 2 lentelę), galima teigti, kad Lietuvos gyventojai pirmenybę teikia laisviems ir sąžiningiems rinkimams bei lygybei prieš įstatymą, o mažiausiai svarbiais laiko populistinės demokratijos bruožus, konkurenciją tarp politinių partijų per rinkimus ir mažumų teisių apsaugą. Kita vertus, būtų įdomu turėti daugiau duomenų apie santykį tarp prioritetinio bruožo visų lygybės prieš įstatymą ir žemiausiai vertinamos mažumų teisių apsaugos. Teoriškai galvojant, jeigu mažumos turi kompetencijos, motyvacijos ir materialinių išteklių ginti savo teises teismuose, mažumų teisių apsauga šalyje galėtų būti užtikrinta. Tačiau realybėje panašu, kad ne visos mažumų grupės Lietuvoje turi pakankamai finansinių ir laiko išteklių bei motyvacijos ginti savo teises teismuose.

IŠTIKIMI AR ATKAKLŪS PILIEČIAI? VERTYBIŲ ĮTAKA PILIEČIŲ DEMOKRATIJOS SAMPRATŲ KONFIGŪRACIJOMS

Klasikiniai politinės kultūros tyrimai pagrįsti idėja, kad atstovaujamosios demokratijos stabilumą ir gyvybingą funkcionavimą užtikrina tradiciniai aktyvūs piliečiai (Almond, Verba 1963). Technologinis progresas ir augantis formalus išsilavinimo bei žinių lygis, individualizacija lemia vertybinių orientacijų kaitą iš saugumo link saviraiškos vertybių (Inglehart, Welzel 2005). Saviraiškos laisvės poreikis didina liberalių idėjų patrauklumą ir liberalios demokratijos sampratos formavimąsi. Anot Daltono ir Welzelio (2014, 10), „demokratija tampa efektyvi tik tada, kai piliečiai įgyja išteklių, kurie įgalina juos naudotis laisvėmis, ir po to, kai jie internalizuoja emancipacines vertybes, suteikiančias norą praktikuoti savo teises ir laisves“. Šiuolaikinėse Vakarų visuomenėse ištikimi piliečiai⁵, išsiskiriantys saugumo vertybėmis bei pagarba autoritetui, yra keičiami atkakliais piliečiais⁶, kuriems būdingos emancipacinės vertybės ir autoritetų nepaisymas (Dalton, Welzel 2014).

Politika yra dalykas, reikalaujantis kognityvinių gebėjimų: nuomonės formavimo ir sprendimų priėmimo netikrumo, neapibrėžtumo, kompleksiško ir atsitiktinumo sąlygomis. Galima daryti prielaidą, kad individai su aukštesniu pažinimo poreikiu bus mažiau linkę tikėti viena žmonių valia, kuri yra populistinės demokratijos pagrindas.

⁴ Skalė nuo 0 iki 10.

⁵ Angl. *allegiant citizens*.

⁶ Angl. *assertive citizens*.

3 lentelė. Dvireikšmė logistinė regresija, galimybių santykiai (Exp[B])

	Minimali	Mišri	Liberali	Socialinė popu- listinė
Konstanta	–4,30	–,21***	–2,51	–4,75***
Lytis (vyras = 1)	,05 (1,65)	–,21 (,82)	,17 (1,19)	–,13 (,88)
Amžius	–,01 (,99)	,01 (1,00)	–,01 (,99)	–,01 (,99)
Išsilavinimas (aukštasis = 1)	–,32 (,73)	–,26 (,77)	,45*** (1,57)	–,10 (,91)
Namų ūkio pajamos	,09 (1,09)	–,05 (,96)	,06* (1,07)	–,05 (,95)
Religingumas	–,01 (,99)	,06* (1,06)	–,04 (,96)	–,05 (,96)
Atvirumas pokyčiams (indi- vidualizmas)	–,02 (,63)	,01 (1,00)	–,01 (,99)	,02 (1,02)
Savęs peržengimas (geranoriškumas ir universalumas)	,14*** (1,15)	–,10*** (,90)	,06** (1,07)	,04 (1,04)
Savęs stiprinimas (egoizmas)	,07 (1,07)	–,01 (,99)	,01 (1,00)	–,01 (,98)
Konformizmas	–,05 (,95)	–,02 (,98)	,03 (1,03)	,02 (1,02)
Paklusnumas autoritetui	–,09 (,92)	–,16 (,85)	,30*** (1,35)	–,20 (,82)
Gėjai ir lesbijietės yra laisvi gyventi kaip jiems patinka	,08 (1,08)	–,29 (,97)	–,22** (,80)	,39*** (1,48)
Pasitikėjimas žmonėmis	–,13* (,88)	,04 (1,04)	–,02 (,98)	–,01 (,99)
Domėjimasis politika	,11 (1,11)	–,29* (,75)	–,03 (,97)	,78** (2,19)
Nagelkerke (N)	,15 (1501)	,17 (1508)	,17 (1515)	,10 (1541)

Šaltinis: *Europos socialinis tyrimas (Lietuva, 2022)*; *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$.

Remiantis vertybių kaitos teorija, vyresni žmonės, kurių išsilavinimas ir pajamos žemesnės, turėtų labiau palaikyti saugumą garantuojančius socialinės demokratijos elementus ir mažiau palaikyti populistinės demokratijos bruožus. Piliečių grupė, kurios demokratijos samprata yra mišri, iš dalies atitinka ištikimo piliečio bruožus, nes yra santykinai vyresnė, išsiskirianti iš kitų grupių religingumu⁷ ir saugumo vertybėmis bei didžiausiu domėjimusi politika (žr. 3 lentelę ir 4 lentelę). Be to, ši grupė iš kitų grupių išsiskiria aukščiausiomis savęs peržengimo (geranoriškumo ir

⁷ Religingumas matuojamas klausimu „Ar Jūs esate religingas?“ skalėje nuo 0 iki 10. 83,2 proc. žmonių, kurių demokratijos samprata yra mišri, nurodė, kad priklauso konkrečiai religinei bendruomenei.

universalumo) vertybėmis⁸. Stipriai išreikštos saugumo vertybės, atskleidžiančios šios grupės egzistencinį nesaugumą, skatina teikti pirmenybę socialinės demokratijos sampratos elementams. Kita vertus, sąlyginai didžiausias domėjimasis politika, iš dalies kompensuojantis žemesnį šios grupės formalaus išsilavinimo lygį, ir stipriausiai internalizuotos savęs peržengimo (geranoriškumo ir (ar) universalumo) vertybės lemia liberalaus demokratijos modelio palaikymą. Religingiesni žmonės, kurių vertybiniai prioritetai yra geranoriškumas ir universalumas, silpniau palaiko mažumų teises ignoruojančius, populistinės demokratijos elementus. Beje, mišri grupė silpniau palaiko referendumus, ir tai būtų galima sieti su vyresniu amžiumi bei stipriausiai išreikštomis saugumo vertybėmis.

Piliečių grupė, sudaranti 22,8 proc. visų Lietuvos gyventojų, kurių demokratijos samprata liberali yra jauniausia, labiausiai išsilavinusi, gaunanti didžiausias pajamas, išsiskirianti stipriausiai išreikštomis emancipacinėmis vertybėmis (autoriteto nepaisymas ir homoseksualių individų laisvės rėmimas), labiausiai primena Daltono ir Welzelio (2014) atkaklų pilietį. Kita vertus, dvireikšmės regresinės analizės rezultatai atskleidžia (žr. 3 lentelę), kad daugiau šansų patekti į šią grupę turi individai, kuriems mažiau svarbios geranoriškumo ir universalumo vertybės. Nors šios grupės piliečiai iš visų grupių aukščiausiai reitinguoja mažumų teises (reitingas 6) (žr. 2 lentelę), kyla klausimas, kiek šiai grupei iš tikrųjų svarbios mažumų teisės, jeigu rūpinimasis kitų žmonių lygybe ir kitokių žmonių supratimu yra mažiau svarbūs, palyginti su piliečiais, kurių samprata yra mišri ar socialinė populistinė. Liberalių piliečių grupė žemiausiai reitinguoja populistinės demokratijos bruožus ir tai patvirtina šios grupės demokratijos sampratos loginį nuoseklumą, nes mažumų teises ir politines partijas bei kitas tarpines institucijas tarp valdžios ir visuomenės ignoruojanti, populistinė demokratijos samprata yra visiškai priešinga liberaliai demokratijos sampratai. Vis dėlto absoliutus populistinės demokratijos elementų vertinimų vidurkis liberalioje grupėje yra daugiau už 5, todėl tikėtina, jog dalis šios grupės žmonių populistinės demokratijos elementus laiko būtiniais demokratijoje⁹.

⁸ Geranoriškumo ir (ar) universalumo indeksas (Cronbach alfa 0,586) sudarytas iš dviejų geranoriškumo klausimų: „Ar Jums svarbu padėti žmonėms ir rūpintis jų gerove?“ , „Ar Jums svarbu būti lojaliu draugams ir atsidavusiu artimiems žmonėms?“ ir trijų universalumo klausimų: „Ar Jums svarbu rūpintis gamta ir aplinka?“ , „Ar Jums svarbu, kad žmonės būtų lygūs ir būtų užtikrintos lygios galimybės?“ , „Ar Jums svarbu suprasti kitokius žmones?“ . Matuota skalėje nuo 0 iki 5.

⁹ Skalė nuo 0 iki 10.

4 Lentelė. Demokratijos sampratos konfigūracijų profiliai

	Minimali	Mišri	Liberali	Socialinė populistinė	Iš viso (N)
Amžius, vidurkis	48,1	53,5	45,5	53,7	51,4 (1524)
Išsilavinimas metais	12,7	13,6	14,6	12,7	13,7 (1524)
Namų ūkio pajamos, decilės	5,4	4,8	6,2	4,3	5,1 (1524)
Religingumas, vidurkis (min = 0, max = 10)	4,7	5,4	4,3	5,0	5,1 (1524)
Saugumas, vidurkis (min = 10, max = 1)	5,8	4,3	4,3	5,2	4,7 (1524)
Geranoriškumas, vidurkis (min = 10, max = 1)	6,3	5,3	5,3	6,1	5,5 (1524)
Universalumas, vidurkis (min = 15, max = 1)	9,6	7,6	8,6	8,9	8,1 (1524)
Paklusnumas, vidurkis (min = 4, max = 1)	2,5	2,4	2,8	2,2	2,5 (1524)
Homoseksualių asmenų laisvė (min = 4, max = 1)	3,6	4,0	3,5	4,0	3,9 (1524)
Pasitikėjimas žmonėmis (min = 0, max = 10)	4,2	5,1	5,0	4,6	4,9 (1524)
Domėjimas politika, vidurkis (min = 4, max = 1)	3,0	2,7	2,7	3,0	2,8 (1524)
Pasitenkinimas demokratija, vidurkis (min = 0, max = 10)	4,5	5,0	5,8	3,7	5,0 (1524)
Svarbu demokratija, vidurkis (min = 0, max = 10)	5,9	8,4	8,4	5,8	8,0 (1524)
Demokratija labiau priimtina už stiprų lyderį be rinkimų, proc.	48,9	71,7	84,7	51,7	28,7 (1524)
Demokratija ir stiprus lyderis be rinkimų vienodai priimtini, proc.	30,7	15,1	6,7	35,7	16,2 (1524)

Šaltinis: *Europos socialinis tyrimas (Lietuva, 2022)*; *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$.

Piliečiai (5,6 proc.), kurių samprata minimali, ir piliečiai (10,7 proc.), kurių samprata socialinė populistinė, yra panašaus išsilavinimo, tačiau antrųjų pajamos yra žemesnės už minimalistų ir jie yra vyresni (žr. 4 lentelę). Tai reiškia, kad nemaža dalis žmonių su socialine populistine samprata buvo socializuojami sovietinėje

Lietuvoje. Remiantis dvireikšmės regresijos rezultatais (žr. 3 lentelę) galima teigti, kad grupė, kurios samprata socialinė populistinė iš kitų grupių išsiskiria homoseksualių žmonių laisvės nepripažinimu bei nesidomėjimu politika, kitaip tariant, egzistuoja didžiausia tikimybė, kad į šią grupę pateks žmonės, pasižymintys silpnai internalizuotomis emancipacinėmis vertybėmis ir nesidomintys politika. Ši grupė yra vyriausia, todėl galima daryti prielaidą, kad rezultatai iš dalies patvirtina Landwehr ir Steinerio (2017) teiginį, kad gyvenimas socialistinėje santvarkoje gali sustiprinti antipliuralistines orientacijas. Kadangi asmenų, kurių demokratijos samprata yra socialinė populistinė, pajamos žemiausios, o išsilavinimas yra tokio pat lygio kaip minimalistų, pirmenybė teikiama socialinės demokratijos (reitingas 1 ir 2) ir populistinės demokratijos elementams (reitingas 4 ir 6). Labiau būtinu už populistinės demokratijos elementus ši grupė laiko vienintelį liberalios demokratijos bruožą – lygybę prieš įstatymą (reitingas 3).

Dvireikšmės regresinės analizės rezultatai (žr. 3 lentelę) atskleidžia, kad individai, kuriems geranoriškumo ir universalumo vertybės yra mažiau svarbios, turi daugiau šansų patekti į grupę, kurios samprata minimali, negu į grupę, kurios samprata liberali. Be to, grupė, kurios samprata minimali iš kitų grupių išsiskiria aukščiausiu nepasitikėjimu žmonėmis, kas galimai lemia žemiausius reikalavimus liberalios, tiesioginės ir populistinės demokratijos bruožų atžvilgiu. Kita vertus, aukštesnės minimalistų pajamos, palyginti su piliečiais, kurių samprata yra mišri ir socialinė populistinė, galimai lemia tai, kad socialinė populistinė demokratija minimalistams nėra patraukli. Įdomu pastebėti, kad minimalistai ypač skirtingai reitinguoja du panašius populistinės demokratijos bruožus, t. y. vieno populistinės demokratijos bruožo „žmonių valia visada būtų išpildoma“ reitingas 4, o kito – „žmonių požiūris dominuotų prieš elito požiūrį“ – reitingas 10. Galima daryti prielaidą, kad šios grupės demokratijos samprata populistinės demokratijos indikatorių atžvilgiu nėra nuosekli.

SOCIALINIS STATUSAS IR DEMOKRATIJOS SAMPRATŲ KONFIGŪRACIJOS

Remiantis socialinio dominavimo teorija, „subordinuotos grupės yra labiau linkę atmesti *status quo*, nei dominuojančios grupės, ir tai atitinka abiejų interesus“ (Turner, Reynolds 2003: 201). Absoliutus formalaus išsilavinimo ar pajamų lygis nėra svarbus, nes individualūs ištekliai (pajamos ir išsilavinimas) yra lyginami su šalies kontekstu. Aukštesnio ar žemesnio statuso grupių santykį su demokratijos sampratomis lemia socialinis ir politinis *status quo* (Ceka, Magalhaes 2020). Aukštesnio statuso individai yra linkę turėti sau naudingas ir atitinkančias jų socialines privilegijas demokratijos sampratas (Ceka, Magalhaes 2020).

Jeigu šalyje *status quo* yra liberali demokratija, aukštesnio statuso grupės, tikėtina, turės liberalią sampratą. Anot Ceka'os ir Magalhaes (2020), aukšto statuso žmonės yra linkę teikti pirmenybę liberalios demokratijos elementams tol, kol liberali demokratija yra *status quo*. Tyrimai atskleidžia, kad pajamos ir išsilavinimas teigiamai siejasi su elitui draugiškesnėmis demokratijos sampratomis, t. y. liberalia demokratija ir neigiamai – su antielitinėmis sampratomis, kitaip tariant, populistine demokratija (Landwehr, Steiner 2017). Be to, aukštesnio statuso grupė referendumus ir piliečių iniciatyvas suvoks kaip liberalią demokratiją papildančius bruožus ir juos palaikys tuose kontekstuose, kuriuose tiesioginės demokratijos praktikos yra naudojamos instituciniu lygmeniu (Ceka, Magalhaes 2020).

Žemesnio statuso grupės, priešingai, yra linkusios atmesti socialinį ir politinį *status quo* ir palaikyti sampratas, metančias iššūkį egzistuojančiai tvarkai (Ceka, Magalhaes 2020). Liberaliose demokratijose skurstantieji yra mažiau įsipareigoję demokratijai. Be to, ekonominis nepriteklis gali lemti žemesnio statuso grupių nusivylimą einamosios politikos rezultatais ir nusišalinimą nuo bet kokio dalyvavimo politiniuose veiksmuose (Spruyt 2016).

Analizuojant paramą demokratijos principams ir stipraus lyderio be rinkimų priimtinumą skirtingose grupėse (žr. 4 lentelę) pastebėta, kad daugiausia piliečių, kuriems stiprus lyderis priimtinesnis už demokratiją arba priimtinas tiek pat, kiek ir demokratija, yra žemesnio statuso grupėse, t. y. grupėje, kurios demokratijos samprata yra minimali (51,1 proc.), ar grupėje, kurios samprata socialinė populistinė (48,3 proc.). Mažiausiai piliečių, kuriems stiprus lyderis yra tiek pat priimtinas kiek demokratija arba labiau priimtinas už demokratiją, yra aukščiausio statuso grupėje, kurios samprata liberali (15,3 proc.).

Socialinio dominavimo teorijos prielaida, kad liberalioje demokratijoje gyvenantys piliečiai, kurių pajamos ir išsilavinimas yra žemiausi, nemany, kad liberali demokratijos samprata yra pakankama ir bus linkę palaikyti demokratijos sampratas, metančias iššūkį egzistuojančiam *status quo*, iš dalies paaiškina stipraus lyderio be rinkimų priimtinumą piliečių grupei, kurios samprata yra socialinė populistinė, ir piliečių grupei, kurios samprata yra minimali. Šios grupės yra mažiausiai patenkintos demokratijos veikimu Lietuvoje, todėl beveik pusė šių grupių piliečių nori keisti egzistuojantį *status quo* ir palaiko valdymo sistemą su stipriu lyderiu be rinkimų. Kita vertus, dvireikšmės logistinės regresijos rezultatai (žr. 3 lentelę) atskleidžia, kad piliečiai, kurių samprata yra socialinė populistinė, mažiau domisi politika, todėl galima daryti prielaidą, kad palaikyti stiprų lyderį be rinkimų šią grupę gali skatinti nenoras domėtis politika ir dalyvauti politiniuose veiksmuose.

Palyginus piliečius, kurių demokratijos samprata minimali, su piliečiais, kurių demokratijos samprata mišri, galima pastebėti, kad greta pajamų svarbų vaidmenį vaidina išsilavinimas ir esant žemesnėms pajamoms, bet aukštesniam išsilavinimui

silpniau palaikoma populistinė demokratija. Kita vertus, nusivylimo demokratija priežastimi gali būti vis augantys piliečių lūkesčiai demokratijos atžvilgiu (Norris 2011, 2019). Anot Almondo ir Verba'os (1963), piliečiai, kurių demokratijos sampratos tiksliau atspindi šalies politinio gyvenimo realybę, yra labiau patenkinti demokratija už tuos, kurių įsitikinimai prieštariauja šalyje vyraujančioms praktikoms. Galima daryti prielaidą, kad liberali ir mišri demokratijos sampratos labiau atitinka Lietuvos politinio gyvenimo realybę, todėl šias sampratas turintys piliečiai labiau patenkinti demokratijos veikimu Lietuvoje ir stipriau remia demokratijos principus.

IŠVADOS

1. Ekonominio augimo, vertybių kaitos ir politinių institucijų konfigūracijos gali paaiškinti demokratijos sampratų įvairovę „trečios bangos“ demokratijose. Ekonominio, socialinio ir kultūrinio konteksto charakteristikos daro poveikį piliečių demokratijos sampratoms Lietuvoje.
2. Atlikus latentinę klasių analizę buvo gautos keturios demokratijos sampratų konfigūracijos: minimali, mišri, liberali, socialinė populistinė. Piliečiai, kurių demokratijos samprata minimali, mišri ar liberali, santykinai aukščiau reitinguoja du esminius demokratijos elementus – lygybę prieš įstatymą bei laisvus ir sąžiningus rinkimus, o piliečiai, kurių samprata yra socialinė populistinė, pirmenybę teikia socialinės demokratijos bruožams – skurdo ir pajamų nelygybės mažinimui – ir žemiausiai vertina liberalios demokratijos bruožus.
3. Didžiausia piliečių grupė Lietuvoje, turinti mišrią demokratijos sampratą, yra panašiausia į ištikimą pilietį. Mišrios grupės egzistencinis nesaugumas skatina teikti pirmenybę socialinės demokratijos sampratos bruožams. Sąlyginai aukštas domėjimasis politika, galimai kompensuojantis žemesnį formalaus išsilavinimo lygį, ir internalizuotos geranoriškumo ir universalumo vertybės lemia liberalaus demokratijos modelio palaikymą. Vyresni ir religingesni žmonės, kurių vertybiniai prioritetai yra geranoriškumas ir universalumas, silpniau palaiko mažumų teises ignoruojančius, populistinės demokratijos bruožus.
4. Piliečių grupė, kurios demokratijos samprata liberali, labiausiai primena atkaklaus piliečio tipą. Ši grupė labiausiai išsilavinusi, didžiausias pajamas gaunanti ir išsiskirianti stipriausiai išreikštomis emancipacinėmis vertybėmis, ji santykinai žemiausiai vertina populistinės demokratijos bruožus.
5. Piliečiai, kurių samprata socialinė populistinė, labiausiai primena nusivylusius ir nuo politikos nusišalinusius piliečius, kuriems būdinga silpniausiai

internalizuotos emancipacinės vertybės. Minimalistų grupė išsiskiria silpniausiai išreikštomis geranoriškumo ir universalumo vertybėmis bei žemiausiu pasitikėjimu žmonėmis.

6. Piliečių grupės, kurių samprata yra socialinė populistinė ir minimali, yra mažiausiai patenkintos demokratijos veikimu Lietuvoje ir mažiausiai palaiko demokratijos principus. Beveik pusė šių grupių piliečių nori keisti egzistuojantį *status quo* ir palaiko valdymo sistemą su stipriu lyderiu be rinkimų. Piliečiai, kurių samprata yra socialinė populistinė ir minimali, nesidomi politika, todėl galima daryti prielaidą, kad palaikyti stiprų lyderį be rinkimų šią grupę gali skatinti ir nenoras domėtis politika ir dalyvauti politiniuose veiksmuose.

LITERATŪRA

- Almond, Gabriel A., and Verba, Sidney. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1963.
- Balčytienė, Auksė, ir Juraitė, Kristina. *Baltic Democracies: Re-Configuring Media Environments and Civic Agency*. *Journal of Baltic Studies*, 2022, 53(4), 1–21; [hppt//doi.10.1080/01629778.2022.2117833](https://doi.org/10.1080/01629778.2022.2117833).
- Ceka, Besir, Magalhaes, Pedro C. Do the Rich and the Poor have Different Conceptions of democracy? Socioeconomic Status, Inequality, and the Political Status Quo. *Comparative Politics*, 2020, 52(3), 383–403.
- Dalton, Russell J., Welzel, Christian. Political Culture and Value Change. In *The Civic Culture Transformed. From Allegiant to Assertive Citizens*. Edited by Russell J. Dalton, Christina Welzel. New York: Cambridge University Press, 2014, 1–16.
- Genys, Dainius, ir Krikštolaitis, Ričardas. COVID-19 situacijos, valdžios veiksmų vertinimo ir subjektyvios gerovės sąsajos Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija*, 2021, 32(4), 335–345.
- Hernández, Enrique. Europeans' Views of Democracy. The Core Elements of Democracy. In *How Europeans View and Evaluate Democracy*. Edited by Monica Ferrin and Hanspeter Kriesi. Oxford University Press, 2016.
- Hibbing, John, R., and Theis-Morse, Elizabeth. *Stealth Democracy: Americans' Beliefs About How Government Should Work*. Cambridge Studies in Public Opinion and Political Psychology. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Inglehart, Ronald, Welzel, Christian. *Modernization, Cultural Change, and Democracy*. New York: Cambridge University Press, 2005.
- Imbrasaitė, Jūratė. *Parama demokratijai ir piliečių dalyvavimas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2013.
- Landwehr, Claudia, and Steiner, Nils D. Where Democrats Disagree: Citizens' Normative Conceptions of Democracy. *Political Studies*, 2017, 65(4), 786–804.
- Norris, Pippa. *Cultural Backlash: Trump, Brexit and Authoritarian Populism*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2019.
- Pappas, Takis S. *Populism and Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2019.
- Pereira, Mónica Ferrín, Hernández, Enrique, and Landwehr, Claudia. Understandings and Evaluations of Democracy. Topline Results from Rounds 6 and 10 of the European Social Survey. *ESS Topline Results Series*, 2014, 13.
- Ramonaitė, Ainė. Mapping the Political Space in Lithuania: The Discrepancy Between Party Elites and Party Supporters. *Journal of Baltic Studies*, 2020, 51 (4), 477–496.
- Spruyt Bram, and Van Droogenbroeck, Filip. Who Supports Populism and What Attracts People to It? *Political Research Quarterly*, 2016, 69 (2), 335–346.
- Stadelmann-Steffen, Isabelle, and Vatter, Adrian. HYPERLINK "<https://link.springer.com/article/10.1007/s11109-011-9164-y>" Does Satisfaction with Democracy Really Increase Happiness? Direct Democracy and Individual Satisfaction in Switzerland. *Political Behavior*, 2012, 34, 535–559.

Šarkutė, Ligita. Su kuo susijusios pasitenkinimo demokratija nuostatos ir kokia situacija yra Lietuvoje? *Filosofija. Sociologija*, 2023, t. 34, nr. 2, 158–169.

Turner, John C., and Reynolds, Catherine J. Why Social Dominance Theory Has Been Falsified. *British Journal of Social Psychology*, 42(2), 199–206.

Verba, Sydney, Schlozman, Kay Lehman, and Brady, Henry E. (1995). *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Žiliukaitė, Rūta. Socialinės ir politinės vertybės. In *Lietuvos visuomenės vertybių kaita per dvidešimt nepriklausomybės metų*. Arūnas Poviliūnas, Aida Savicka ir Rūta Žiliukaitė. Vilnius: Vilnius universiteto leidykla, 2016, 195–218.

Welzel, Christian. *Freedom Rising: Human Empowerment and the Contemporary Quest for Emancipation*. New York: Cambridge University Press, 2013.

Jūratė Imbrasaitė

Vytautas Magnus University, Lithuania

Martynas Mažvydas National Library of Lithuania, Statehood Centre, Lithuania

LIBERAL OR MIXED DEMOCRACY? CONCEPTS OF CITIZEN GROUP DEMOCRACY IN LITHUANIA

SUMMARY. Citizens' satisfaction with democracy and political approval are essential for ensuring the stability and longevity of democracy in a country. The configurations of citizens' conceptions of democracy shape their expectations and can impact support for democracy. This paper aims to identify which conceptions of democracy are shared by Lithuanian citizens and what factors influence their conceptions. A latent class analysis of the data (European Social Survey, Lithuania 2022) identified four different configurations of democratic conceptions (liberal, mixed, social populist, and minimal). The configurations of citizens' conceptions of democracy are statistically significantly related to age, education, income, emancipator values, interpersonal trust, religiosity, and interest in politics.

KEYWORDS: citizens' conceptions of democracy, liberal democracy, direct democracy, social democracy, populist democracy.